

VI
МУЗЕЙНИЦТВО
В УКРАЇНІ:
історія та
проблеми
сучасного

СТВОРЕННЯ НОВИХ ЕКСПОЗИЦІЙ У КРИМСЬКИХ МУЗЕЯХ (ПЕРША ПОЛОВИНА 20-Х рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті на підставі сукупності архівних джерел здійснюється аналіз діяльності керівних органів Радянської влади, що опікувалися збереженням пам'яток культурної спадщини та розвитком музейної справи. Розглядається робота Музейного відділу Головнауки Наркомосу РСФРР та КримОХРИСу в період реорганізації мережі музейних установ Кримської АСРР (перша половина 20-х рр. ХХ ст.). До наукового обігу вводиться новий корпус архівних документів, що висвітлює процес реорганізації, реконструкції та відновлення музейних експозицій у музеях кримських міст.

Ключові слова: музейна справа, Кримська АСРР, Музейний відділ Головнауки Наркомосу РСФРР, КримОХРИС, музейна експозиція, анкети.

Підсумком громадської та меценатської діяльності з розвитку музейної справи в Криму до часу встановлення Радянської влади наприкінці 1920 р. стало функціонування музеїв у Бахчисараї, Євпаторії, Керчі, Сімферополі, Феодосії, Ялті. За більш ніж сторічний період роботи кримських музеїв як установ, що мають особливе призначення, сформувалася їхня спеціалізація і певний рівень наукової роботи. Проте одним із головних організаційних недоліків залишалася відсутність єдиної системи керівництва музейною роботою. Період 1917-1920 рр. наочно продемонстрував регресивний вплив відсутності схеми контролю за роботою музейних установ. Музеї в містах Криму та їх співробітники залишилися цілком без засобів до існування, здійснення ж наукової та експозиційної діяльності в умовах постійної зміни влади не було можливим. Реалії Громадянської війни – голод, розруха, мародерство – стали характерною особливістю виживання музеїв Криму. Остаточне встановлення Радянської влади в Криму відкрило новий якісний етап в організації музейної справи на півострові. У регіональному контексті музейні установи зазнали масштабної та докорінної реорганізації, розробленої протягом 1918-1920 рр. в музейній сфері губерній РРФСР. Загальнодержавне керівництво цим процесом здійснювалося за допомогою Музейного відділу Головнауки Наркомосу РРФСР, у Кримській АСРР офіційним представником центральної контролюючої установи став Кримський відділ зі справ музеїв та охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи і народного побуту (Кримохрису)¹.

Поряд із суто організаційними та адміністративними заходами Музейного відділу Головнауки Наркомосу РРФСР і Кримохрису невивченою проблемою залишається робота контролюючих державних установ з реконструкції, реорганізації та відтворення експозицій музеїв у містах Криму. Це й становить актуальність теми нашого дослідження. Висвітлення цього сюжету на основі нових документів, зосереджених у фондах Державного архіву Російської Федерації (м. Москва), введення до наукового обігу корпусу неопублікованих матеріалів є метою даної публікації. Особливості зосередження культурного життя в регіоні навколо декількох міських центрів зумовило концентрацію музейних установ у дорадянський період у повітових містах Криму. Різноманітність форм організації музейної справи на місцях можна простежити за відповідною звітною документацією, що є результатом оглядів та обстежень міських музеїв Криму в 1922-1923 рр. Найбільш документально забезпечені в цьому контексті музеї Ялти. Протягом 1922-1923 рр. були здійснені необхідні заходи щодо з'ясування стану цих установ. Так, восени 1922 – на початку 1923 рр. керівники музеїв заповнили та відправили анкети, розроблені Головнаукою. 15 вересня 1922 завідувач Ялтинського охрису А.Г. Коренев надав таку інформацію про Ялтинський художній музей до контролюючого органу в Москву. Зазначена установа розташовувалася в Ялті на вулиці Аутській, буд. 33, в окремому спеціальному приміщенні, яке було обладнано у 1920 р. Музей мав статус установи самостійного характеру, підлеглої ялтинській

структурі Кримохрису, та мав художню спеціалізацію.

Автор анкети вказав на відсутність музейного бюджету, до того ж там працювали сам завідувач – А. Г. Коренев і науковий співробітник. Масштаби установи ставали очевидними при перерахуванні кількості експонатів, зосереджених у кожному з відділів музею (автор анкети спеціально акцентував увагу на тому факті, що кожний вид експонатів може бути оформлений в окремий відділ). Згідно з переліком у музеї було в наявності: 30 скульптур, 700 картин, 300 гравюр та репродукцій, 1.000 предметів із порцеляни, фаянсу та скла, 20 килимів, 250 зразків меблів, 100 предметів – із бронзи та інших матеріалів. Загальну арифметичну кількість експонатів А.Г. Коренев визначав у 2.900 штук². Очевидно, що безсумнівно високий рівень представленої колекції, яка підлягає оцінюванню навіть за кількісними показниками, свідчить, наскільки активною була діяльність Кримохрису та його підрозділів із концентрації музейних цінностей саме в Ялтинському регіоні, що дозволяє визначити загальні розміри ревізій і вилучень, та припустити якою була б якість музейних колекцій у разі повного вилучення цінностей тільки з музейною метою. Також в анкеті А.Г. Коренев зазначив, що в музеї немає таких допоміжних підрозділів як бібліотека, архів, музейний фонд, а основна робота музею зводиться до реєстрації та обліку «художньо-історичних предметів» і здійснення виставок та екскурсій. Рівень середнього відвідування закладу його керівник зводив до цифри 30 осіб на день. Очевидно, матеріали анкети спонукали чиновників Головнауки Наркомосу РРФСР до проведення безпосередньої виїзної перевірки установи. 20 серпня 1923 такий огляд був проведений інспектором Головнауки Наркомосу РРФСР, ім'я якого не збереглося в документі. Стан музею аналізувався за кількома параметрами, зафіксованими в акті огляду³. Відповідно до цих пунктів з'ясувалося наступне: музей іменувався Науковим музеєм Ялти, займав те ж приміщення (спеціально обговорювалося, що дане приміщення – колишня дача дворянської родини Борятинських), утримувалося в належному порядку, не потребувало «великого ремонту». Основну частину обстановки, згідно з документом, складала речі, що належали колишнім власникам, частина речей «господарського характеру» була отримана музеєм з інших дже-

рел після його утворення. Кількість експонатів обмежувалася цифрою в 3.000 предметів, при цьому вказувалося на наявність певного запасу, що використовувався для оновлення експозиції. Відділи музею ділилися за такими напрямками: відділ порцеляни, відділ мармуру, творів Сходу, картинна галерея тощо. Таким чином, був обраний змішаний принцип формування експозиції як за характером матеріалів, так і за їх походженням і видами. Спеціально зазначалося, що експонати підібрані систематично, «в організацію музею внесено багато знань і любові ... установа справляє дуже приємне враження». Окремо наголошувалося, що музей забезпечувався співробітниками охрису, які при доставці експонатів протоколювали процес обліку музейних цінностей у хронологічному порядку. Також у музеї відбувався процес інвентаризації експонатів, який на момент складання акта охопив більше, ніж 1.000 предметів, описаних та промаркованих відповідним чином. Прибутки установи склалися з наданих державних коштів (проте не зазначалося, який саме орган влади фінансував роботу музею), а також із вхідної плати, що стягувалася музеєм у таких розмірах: індивідуальні відвідування – 20 рублів з людини, екскурсії та співробітники установ Наркомату Освіти – 15 рублів, учні – 3 рубля, а учні Криму – безкоштовно. Середній прибуток від відвідувань, враховуючи, що основний наплив екскурсантів у весняні та літні місяці, а взимку спостерігалось затишся, становив 100 рублів на день. Одержані кошти здавалися в касу Ялтинського охрису і розподілялися відповідно до потреб усіх музейних установ міста. У штаті установи було три людини – завідувач А. Г. Коренев, його помічник – Костромін і співробітниця В.М. Костроміна. При цьому наголошувалося, що сплачується 6 одиниць, проте обслуговування музею забезпечується вищезазначеними співробітниками, їх робота в документі називалася зразковою.

Звітна документація з реєстрації відвідувачів, талони відвідування і відповідний контроль руху коштів згідно з виданими талонами відвідувань, відомості про платню склалися в музеї у відповідному порядку. У резюме акта зазначалося, що музей «добре організований, вмiло керується і, безсумнівно, приносить велику просвітницьку користь», також зазначалося, що правильно підібрана експозиція може «служити посібниками при

читанні популярних лекцій та проведенні начеркових уроків»⁴. У цілому, дані двох документів демонструють безпосередній процес розвитку роботи окремо взятої установи, дозволяють простежити динаміку його роботи у короткий термін, виявити очевидний прогрес, що став можливим як завдяки постійній увазі контролюючих органів Москви, участі Кримохрису, так і, в першу чергу, завдяки подвижництву його співробітників. Такий же порівняльний аналіз можна зробити щодо стану та розвитку Будинку-музею А. П. Чехова в Ялті та Лівадійського палацу-музею в 1922-1923 рр. Перша установа з моменту заснування в 1904 р. носила назву «Дача-музей імені А. П. Чехова», розташовувалася в районі Верхньої Алупки, на вулиці, що носила ім'я письменника. Підкреслювалося підпорядкування регіональному охрису. Спеціальне приміщення музею обмежувалося дачею власника. Щодо фінансування закладу прямо зазначалася відсутність будь-яких джерел фінансування, окрім «жалогідних коштів завідувача» – рідної сестри А. П. Чехова – Марії Павлівни Чехової, яка й склала анкету, а також зазначила себе відповідальною особою музею у зв'язку з особистою ініціативою щодо його створення. В якості співробітників музею були зафіксовані завідувач (спеціально відзначалася наявність вищої освіти), сторож і прибиральниця. Характер музею завідувач визначила як «художній», очевидно з причини відсутності в музейній класифікації того часу категорії меморіальних музеїв. Кількість експонатів зводилася до 1.015 предметів, було зазначено, що ці експонати пов'язані безпосередньо з життям А. П. Чехова та його перебуванням у Ялті, окремо зверталася увага на надходження до музею колекції експонатів сучасника і друга А.П. Чехова – відомого російського художника І.І. Левітана в кількості 50 предметів. Допоміжні установи були представлені «класичною бібліотекою», певна частина якої в ранній час була віддана Таганрозькій міській бібліотеці імені А. П. Чехова, також зберігся архів, частина якого, згідно з документом, також вже була віддана до Музею А.П. Чехова в Москві⁵. Відповідно до огляду 1923 р. за участю інспектора Головнауки Наркомосу РРФСР, Будинок-музей А.П. Чехова розташовувався в садибі у два з половиною поверхи, складався з восьми кімнат, у чотирьох з яких була представлена експозиція, присвячена життю і творчості письменника.

Необхідність негайного ремонту була зафіксована в колишній спальні письменника, де тріснула стіна, також у різних місцях мали місце протікання покрівлі. Біля основного будинку знаходився одноповерховий флігель, загальна площа садиби становила 680 сажнів. Штатні одиниці в будинку-музеї залишалися без змін, проте було відмічено наявність державного фінансування (знову без вказівки органу влади, який здійснював його), також джерелом прибутку було стягнення плати за відвідування музею. Звітна документація і бухгалтерські папери знаходились у належному порядку. З огляду будинку-музею була сформульована досі актуальна проблема даного музейного закладу: будинок-музей становив собою «звичайну ялтинську дачу, побудовану на повзучому ґрунті», що тягло за собою постійну загрозу цілісності будови. Зазначалося й те, що «її утримання коштує не менше (а можливо й більше), ніж утримання будь-якого Ялтинського музею». Пропонувалася при цьому й можливість виправлення зайвої матеріальної витратності утримання будинку-музею. В акті вказувалося на відсутність експлуатації флігеля і кімнат дачі, в яких не була влаштована експозиція, їх правильне використання, на думку перевіряючих, могло б «дати повну можливість утримувати весь будинок без витрат з боку держави»⁶. Очевидно, це формулювання говорить про пропозицію керівників будинку-музею розширити експозицію, створити на базі будинку-музею вузької спеціалізації повноцінного історико-літературного музейного комплексу.

16 січня 1923 р., відповідаючи на запит Головнауки Наркомосу РРФСР, завідувач Ялтинського охрису А. Г. Коренев надав відомості про стан Лівадійського палацового комплексу. Підкреслювався самостійний характер музею, його регіональний статус як музею Ялтинського округу. Стосовно забезпечення спеціальними будівлями була відмічена наявність двох палаців – малого – колишнього російського імператора Олександра III і великого – його наступника Миколи II. Часом заснування музею називалося його прийняття на облік органами охрису влітку 1922 р., а фінансування забезпечувалося тільки «місцевими засобами Кримохрису». Відповідальною особою було визначено Саву Корнійовича Оніщука, який обіймав посаду завідувача палаців. Окрім керівника установи в штаті також значилися шість сторожів, інші одиниці

були вільні через відсутність коштів на їх утримання. Особливо підкреслювався характер музейного комплексу – «історична пам'ятка». Експонати даного музею перебували у природному стані – в анкеті було зазначено, що в кімнатах палацу перебувала первісна обстановка, а таких приміщень у великому палаці було 58, а в малому – 26. Також вказувалося на відсутність будь-яких допоміжних підрозділів і до того ж стояв прочерк у пункті щодо проведеної роботи, очевидно, дослідницького характеру. У свою чергу, показовою була цифра відвідування даної пам'ятки історії і архітектури – називалася цифра 400-500 осіб на місяць⁷. В Акті огляду за 1923 р. відзначалося, що «обидва палаці, як із зовнішнього боку, так і всередині утримуються в повному порядку».

Особливу увагу було приділено інвентарному забезпеченню музейного комплексу: відзначалося збереження первісних інтер'єрів, забезпеченість кожної кімнати інвентарною книгою з фотографічним додатком до неї. Загальна інформація про інвентарі також була зібрана в загальній книзі з описом предметів по кімнатах. Зазначалося також, що особливо цінні килими, присипані нафталіном для збереження, опечатані в окремому приміщенні. Разом із тим, було вказано і на відсутність водопровідного забезпечення та електричного освітлення палаців. В акті зверталася увага на те, що великий (новий) палац при зміні влади в роки Громадянської війни піддавався вилученню цінностей, головним чином – «цінних речей» (очевидно, під цим формулюванням необхідно розуміти предмети, що містять дорогоцінні метали, або безпосередні пам'ятки мистецтва) і картин. Обстановка ж кімнат палаців практично не постраждала. У палацовому комплексі був налагоджений чіткий механізм доступу відвідувачів: музей був відкритий по вівторках, четвергах, суботах та неділях з 15 до 18 години вечора. В акті була відображена статистика відвідувань: за 19 днів серпня 1923 великий палац відвідало 1.547 осіб, із них 925 осіб заплатили по 30 рублів за огляд музею. Решта відвідувачів перебували в палаці як екскурсанти і внесли менші суми. У свою чергу, малий палац відвідали 587 осіб за ціною 20 рублів з людини і 556 осіб, заплативши по 15 рублів. Акт фіксував і сезонну особливість роботи палацового комплексу – в зимові місяці відбувався відтік відвідувачів (наприклад, січень – 48 відвідувачів, лютий –

103) і пожвавлення цього процесу в березні (430 осіб). Звітна документація не викликала нарікань перевіряючих. Щодо необхідності ремонту приміщень, було вказано на проведення фарбування даху малого палацу, що, на думку укладачів акта, можна було зробити за рахунок зібраних за відвідування грошових коштів, які визначалися як «значна сума». Штати комплексу налічували 8 осіб, шестеро з яких були сторожами, а також займалися прибиранням приміщення. Завідувачем палаців був М. Тихий, зберігачем – С. К. Онищук. У загальному висновку зазначалося, що «палаці утримуються в повному порядку»⁸.

Огляду в 1923 р. також підлягав Природно-історичний музей в Ялті. Він, згідно з актом огляду, був наступником Музею Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, заснованого в 1893 р. У 1919 р. заклад було переведено до приміщення колишньої Ялтинської гімназії, де він зайняв цілий поверх, що дозволяло охарактеризувати його як «цілком достатній і дуже зручний». Штат музею складався з завідувача М.М. Решеткіна, препаратора Весніовської та служителя Соколової. Основними функціями музею в акті називалися обслуговування індивідуальних відвідувачів (платили 15 рублів), екскурсій (по 2 рублі з особи), учнів Криму (мали безкоштовний доступ). Згідно зі статистикою відвідувань, за період квітня-червня 1923 індивідуальних відвідувань було 1.349, а екскурсантів – 1.141 осіб. При музеї була бібліотека, що налічувала до 5.000 найменувань книг та інших друкованих джерел. Книгозбірня обслуговувала ялтинських викладачів, однак коло її користувачів було вузьким: на момент проведення огляду абонентами в ній значилося десять дослідників. Стосовно інвентаризації матеріалів музею були висловлені зауваження: так, музейні експонати були проінвентаризовані тільки під номерами, без наукового опису, допоміжний інвентар був неповним, були речі, не внесені до інвентарю. Зазначалося також, що інвентар бібліотеки (очевидно, мався на увазі каталог книг та видань) був складений тільки навесні 1923 р. Звітна документація у Природно-історичному музеї Ялти також велася тільки з поточного року: реєстрація відвідувачів почалася з березня, а касова книга – з серпня 1923 року. Разом з тим, незважаючи на зазначені недоліки, загальний висновок вказував на «позитивну цінність», підставою цього стала наявність в

експозиції не тільки профільного, але й краєзнавчого значення⁹.

Завершальним в поданому описі є акт огляду Східного музею. Дана установа розташовувалася в триповерховій садибі – колишньому Палаці Еміра Бухарського. Безпосередньо під музей було відведено сім кімнат, також п'ять кімнат на нижньому поверсі будівлі експлуатувалися «на користь музею», а на верхньому поверсі три кімнати були зайняті завідувачем музею Й. О. Роджеро. Спеціально зверталася увага, що в останніх обстановка складалася з меблів, що належали безпосередньо Еміру Бухарському. Окрім протікання даху, що незначно пошкодило стіни палацу, загалом приміщення музею непогано збереглися. Особливо підкреслювалося також, що внутрішня обробка деяких кімнат палацу мала музейний характер. Змістом експозиції, згідно з актом, були речі, «які мають яке-небудь відношення до творчості Сходу», передані до музею стараннями органів охрису. Також було відзначено надходження з Лівадійських палаців великої кількості килимів і меблів з інкрустаціями. Ще одним джерелом поповнення музейних експонатів були названі речі з «безхазяйного інвентарю», які очевидно втратили своїх господарів у роки Громадянської війни. Доступ відвідувачів до музею здійснювався щоденно, плата становила 15 і 10 рублів з людини для різних категорій. До звітної документації претензій виявлено не було. До штату співробітників входили вже згадуваний завідувач Й. О. Роджеро, співробітник Медер та сторож Левицький. У якості висновку було зазначено, що приміщення палацу має «безсумнівно художню цінність», а збереження в ньому музейної установи уявлялося бажаним¹⁰.

Аналогічна акція складання анкет на вимогу Главнауки Наркомосу УРСР була проведена і музейними працівниками в Севастополі протягом осені 1922 – зими 1923 рр. Так, керівник музейних установ Севастополя, завідувач міського охрису Л. О. Моїсєєв склав необхідні звіти. Як особливість розвитку музеїв міста варто відзначити централізований принцип їх адміністративного підпорядкування. Згідно з анкетними даними самостійний характер мав тільки «Музей Херсонеських розкопок», його філією був «Музей Севастопольської оборони», а «Панорама Штурма Севастополя 6 червня 1855 р.» була допоміжною установою при «Музеї Севастопольської оборони». Такий характер співвідпорядкованості визначав прин-

цип єдиного керівництва. Воно здійснювалося в усіх трьох установах Л. О. Моїсєєвим.

Відносно «Музею Херсонеських розкопок» (приводилася й інша назва – Херсонеський музей і розкопки Херсонеса Таврійського) була надана така інформація: заснований у 1888 р., має низку будівель в особливій огорожі, представлений був бюджет, виділялося в довоєнний період – 10.000 рублів золотом, окрім особистого утримання директора, що здійснювалося з коштів Імператорської археологічної комісії. Відповідальною особою музею визначався його завідувач, також у штатах значилися: вчений зберігач, науковий співробітник, археологічний десятник і доглядач будівель, 2 служителі при музеї і лапідаріум, кучер-двірник, нічний сторож, три наглядача. Усього ж штат складався з 11 осіб. Л. О. Моїсєєв зазначав, що музей має археологічний профіль, його фонди містять більше десяти тисяч експонатів. Усі допоміжні відділи працювали: архів, бібліотека, музейний фонд (містив понад 200.000 предметів, знайдених на території розкопок з 1888 р.), тільки фотографічна і хімічна лабораторії через вилучення фотоапаратів Севастопольської ЧК та зношеності устаткування не здійснювали свою діяльність. Дослідною роботою музею Л. О. Моїсєєв назвав проведення археологічних досліджень на Херсонеському городищі та на його околицях, розкопок у Євпаторії, на Мангуп-Кале та на інших пам'ятниках гірського Криму. За період з середини квітня до середини серпня 1922 р. було зареєстровано 375 відвідувань, крім екскурсій і групових поїздок¹¹. У відношенні «Музею Севастопольської оборони» була зафіксована така інформація: установа розташовувалася в окремому будинку за адресою: вулиця Катерининська, будинок 9; вказувався статус музею як філії. Часом заснування називався 1871 р., переїзд з окремого приміщення було здійснено в 1895 р. Згідно з даними кошторису, відображеного в анкеті, на утримання музею в 1923 р. було виділено (джерело фінансування не вказувалося) 1 мільйон 717 тисяч 124 рублів. Відповідальною особою установи був Л. О. Моїсєєв, у штаті ж музею крім загального керівника значилися зберігач, доглядач будівель і троє служителів. Профіль музею визначався як історичний та побутовий, у ньому знаходилося 2.147 експонатів, зосереджених у трьох відділах – загальному, гарматному та історичному. Допоміжні служби були представлені бібліотекою та архівом, дослід-

ницька діяльність проходила у реєстрації колекцій. За 4 місяці 1922 р. (квітень-серпень) музей відвідало 1.870 осіб¹². Щодо «Панорами Штурму Севастополя 6 червня 1855 р.», колишнього підрозділу «Музею Севастопольської оборони», зазначалася дата заснування установи – 14 травня 1905, констатувалася наявність власного спеціального приміщення на Історичному бульварі. Бюджет панорами регулювався загальним бюджетом музею і був закладений у нього окремим пунктом. У штаті перебувало п'ять осіб: зберігач, старший служитель, два служителя, касир. Спеціалізація установи визначалася як «художня військово-побутова картина», у ній виділялися два відділи – відділ ескізів (42) та фігур героїв (29). Зазначалося, що протягом 1922 проводилася реставрація переднього плану картини і ремонтні роботи зі скління та оновлення дверей і входів. Відвідування у квітні-серпні 1922 р. складало 10.010 осіб¹³.

Єдиною музейною установою Керчі був міський Музей старожитностей, який при цьому виконував роль координуючого центру вивчення старожитностей на території всього Керченського півострова. Відомості анкети, заповненої у вересні 1922 р., свідчать, що його директором був Ю.Ю. Марті, а також дозволяють говорити про унікальну структуру установи, що мала у своєму підпорядкуванні об'єкти різного профілю і неминущого історико-культурного значення. Так, згідно з документом, музей змінив свою назву та іменувався Радянським музеєм старожитностей. Зазначалося, що музей займає приміщення, яке ділить із міським відділом народної освіти, однак з весни 1923 передбачалося звільнення всієї будівлі під потреби експозиції та музейних фондів. Бюджет установи складався з фіксованих сум на оплату праці завідувача музею, завідувача картинної галереї та дев'яти співробітників (понад 200.000 руб.), страхових внесків (понад 40.000 руб.), а також із витрат на очищення приміщення, опалення, освітлення, постачання води, канцелярії і навіть – на непередбачені витрати. Відповідальним за музей значився його завідувач Ю. Ю. Марті. У структурі музею знаходилося сім підрозділів: безпосередньо сам міський музей, картинна галерея, а також окремі пам'ятники – Мелек-Чесменський курган, Царський курган, «Склеп Деметри», Розкопки на горі Мітридат, музей на горі Мітридат. Ю. Ю. Марті визначив характер керованої ним установи як історико-

археологічний – за профілем шести із семи підрозділів, також вказував він і на художню складову у вигляді картинної галереї. Зміст експозицій було охарактеризовано належним чином. Безпосередньо міський музей, названий в анкеті «Центральним музеєм», містив у приміщенні 24 шафи з предметами, отриманими в ході археологічних досліджень Керчі і Керченського півострова. Були представлені зразки античного та середньовічного посуду, скляні, бронзові, мармурові, гіпсові предмети, вироби з теракоти, намиста. У картинній галереї містилося 50 картин, 13 предметів художніх меблів і 21 статуя і ваза. Музей на горі Мітридат експонував 52 надгробки й каменів з написами, 6 гравюр, присвячених подіям Кримської війни (1853-1856), 4 вітрини з посудом і виробами з бронзи і гіпсу. У Мелек-Чесменському кургані знаходилося 17 плит з написами і 78 без них, а в Царському кургані – 563 каменя з написами і без, 40 архітектурних уламків, а також 12 статуй античних героїв-аргонавтів.

«Склеп Деметри» містив цінні фрески античного часу на внутрішніх стінах приміщення. Допоміжні підрозділи музею були представлені «прекрасно підбраною» археологічною бібліотекою, архів музею вів свою історію від 1833 р., музейний фонд містив «величезну кількість дублікатів». В якості самостійних досліджень музею Ю. Ю. Марті назвав топографічні виміри і розвідки в околицях Керчі, проведення експертизи при вилученні церковних цінностей, вивчення архівів та організацію екскурсій і лекцій. Середня відвідуваність музею обмежувалася кількістю в 40-50 осіб на місяць, картинна галерея привертала увагу 100-150 осіб за той же період¹⁴. У вересні 1923 р. були оформлені докладні анкети двох музейних структур – Керченського історико-археологічного музею (наступника Керченського музею старожитностей) та відділення Керченського історико-археологічного музею на горі Мітридат. Зміна назви музею свідчить про чітку профілізацію його подальшої діяльності. Автор анкети – Ю. Ю. Марті докладно описав усі приміщення, закріплені за музеєм: двоповерховий будинок із господарським флігелем, вказав на орендний характер відносин музею з міським відділом народної освіти на предмет використання приміщення до 1 липня 1925 р. Ремонт вимагали тільки водопровід і стеля в сараях флігеля, в іншому приміщенні були визначені як міцні. Зазначалося наявність

п'яти виставкових залів, два з них використовувалися музеєм (на другому поверсі), три – картинною галереєю (на першому). Опалення приміщення було місцевим і здійснювалося через 19 голландських печей, електричне освітлення було проведено, але здійснювалося тільки в трьох приміщеннях, водопровід працював справно. Ю. Ю. Марті відзначав також, що опис музейного майна проводився при переїзді до нового приміщення музею у вересні 1922 р., вказував на відсутність генерального плану будівлі і докладних креслень приміщень. Разом із тим, у музеї була налагоджена денна та нічна охорона, квартира сторожа була розміщена безпосередньо на території музею, спеціальні засоби сигналізації в музеї були відсутні¹⁵. Відділення Керченського музею на горі Мітридат також розташовувалося в спеціальній будівлі, не вимагало ремонту, володіло одним виставковим залом. Були відсутні опалення, освітлення, водопровід та каналізація. Охорона відділення здійснювалася сторожем, який проживав на території городища¹⁶. У вересні 1922 р. звітні документи в Головна науку Наркомосу РРФСР представив і Палац-музей тюрко-татарської культури в Бахчисараї. В анкеті, яку заповнив директор установи У. А. Боданінський, вказується інша назва музею – Історичний музей східного мистецтва (Ханський палац у Бахчисараї), що є свідченням неузгодженості статусу музею на той момент. У документі зазначалося, що музей був самостійним, але входив у відання Кримохрису. В якості спеціального приміщення музею вказувався колишній Ханський палац, роком заснування називався 1900. Статтями прибутків музею в 1921 р. були названі кошти, що відпускаються Кримохрисом, і прибуток від продажу фруктів із садів при палаці. Статтями ж витрат були визначені платня службовців, утримання рухомого майна (експозиції), проведення ремонту, облаштування садів, інші господарські і канцелярські витрати. Відповідальною особою в музеї називався У. А. Боданінський. Завдяки скрупульозно складеній анкеті виявляється можливим відновити коло осіб, які працювали в музеї. Крім завідувача міського охрису та директора музею У. А. Боданінського були названі вчений співробітник О.–Н. А. Акчокракли, який поєднував роботу із завідуванням Будинком-музеєм І. Гаспринського, доглядачем музею був Володимир Пенкальський, старшим вахтером – Павло Гонтаренко, зберігачем підрозділів

музею в селі Коккоз (колишнього палацу князя Ф. Юсупова) – Абдулла Лятіф-заде. Авраам Дубинський працював доглядачем пам'яток Чуфут-Кале, Абдрахман Шейх-Заде виконував ті ж функції в Ескі-Юрті. Профіль музею був визначений У. А. Боданінським як художньо-історичний, було також вказано на спеціалізацію зі східного мистецтва. Загальна кількість експонатів визначалася в 1.715 предметів. По відділах вони розподілялися таким чином: тканини (134), вишивки (84), одяг (12), килими (46), меблі (40), нумізматики (536), металеве начиння (89), ювелірні прикраси (61), зброя (82), знаряддя (2), фарфор (31), майоліка (6), скло (21 предмет), дзеркала (22), кольорові вікна (5), ліхтарі (10), люстри (18), рукописні книги (42), манускрипти (13), мініатюрний живопис (5), архітектурні деталі (23), фрагменти скульптури (75), до категорії «різне» було віднесено 347 предметів. Зафіксовано в анкеті наявність допоміжних відділів у формі архіву та бібліотеки музею, також філіями музею названі Будинок-музей І. Гаспринського і Палац-музей у селі Коккоз. Самостійні дослідження виражалися в реєстрації історичних і мистецьких пам'яток на території Бахчисараю і району, в організації виставок робіт учнів Художньо-промислової школи в Бахчисараї, організації десяти екскурсій для учнів різних навчальних закладів та дитячої колонії Бахчисараю. Загальне число відвідувачів за 1921 р. було визначено в більше ніж 700 людей, більш активне відвідування музею відносилось до літніх і осінніх місяців¹⁷.

Феодосійський музей старожитностей також продовжував свою роботу. Як свідчить анкета установи, заповнена завідуючим міського охрису та директором музею, художником Г. О. Магулою, музей мав самостійний статус і спеціальне приміщення, побудоване в 1871 р. І. К. Айвазовським. Бюджет музею витрачався на утримання штату (2 особи), ремонт і прибирання, а також витрати на канцелярію. Разом із тим, в анкеті зазначалося, що в 1922 р. на утримання музею не було виділено ніяких коштів, а утримання штату здійснювалося за рахунок коштів охрису. Відповідальною особою установи був Г. О. Магула. Профіль музею був визначений як археологічний.

Відділи містили такі експонати: еллінські пам'ятки (267 предметів), греко-візантійські (18), генуезьські (66), вірменські (16), східні

(71), єврейські (5), історичні портрети (17), карти, плани, види, креслення (15). При музеї була бібліотека, дослідницька робота полягала у реєстрації та обліку археологічних пам'яток та проведенні екскурсій. Протягом 1921 Феодосійський музей старожитностей відвідали 919 осіб¹⁸.

Як видно з проаналізованих анкетних і звітних документів музейних установ міст Криму в 1922-1923 рр. була проведена значна робота щодо впорядкування роботи музеїв різного профілю, контролюючі органи доклали зусиль до забезпечення їх фінансування, зробили можливим їх повсякденне функціонування. Низці музеїв (музейні установи Севастополя, Керченський історико-археологічний музей, Державний палац-музей тюрко-татарської культури в Бахчисараї) було виділено стабільне фінансування, що дозволило відновити постійну роботу в дослідному і популяризаторському напрямку. Усі музеї

Криму були забезпечені спеціальними приміщеннями, мали штат співробітників, який залежав від масштабу і завдань кожного конкретного закладу, а також – від матеріальної можливості їх змісту. Музеї Криму представляли собою багатопрофільні установи, були забезпечені необхідними допоміжними підрозділами – бібліотеками, архівами, створювалися музейні фонди. Разом із тим, основним недоліком роботи музеїв на місцях залишалася неоднорідність їх структури, відсутність системи постійного управління та звітності, яка б сприяла забезпеченню наукового підходу до експозиційної роботи і повноцінного методичного керівництва розвитком музейних установ. Вирішення цієї задачі стало пріоритетним для колективу кримських музейних працівників аж до самого закінчення періоду становлення державної музейної мережі в містах Кримської АРСР в другій половині 20-х рр. ХХ століття.

Джерела та література

- 1 Хливнюк А. В. Крымский отдел по делам музеев и охраны памятников искусства, старины и народного быта (КрымОХРИС) и памятникоохранительная работа // Охрана и изучение памятников истории и культуры в Крымской АССР: исследования и документы / Авт.-сост. А. В. Хливнюк; под ред. и вступ. ст. А. А. Непомнящего; Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. – Симферополь: СГТ, 2008. – С. 41–58. – (Серия: Биобиблиография крымовеждения; Вып 11).
- 2 Державний архів Російської федерації (ДАРФ), ф. А.-2307, оп. 3, д. 130, арк. 248–248 зв.
- 3 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 19–19 зв.
- 4 Там само, арк. 19 зв.
- 5 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 254.
- 6 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 44.
- 7 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 255.
- 8 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 45–46.
- 9 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 42.
- 10 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 43.
- 11 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 253.
- 12 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 249.
- 13 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 250.
- 14 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 245.
- 15 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 109–112 зв.
- 16 Там само, оп. 8, д. 180, арк. 108–108 зв.
- 17 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 242–243 зв.
- 18 Там само, оп. 3, д. 130, арк. 246.

Улькера Асанова

Создание новых экспозиций в крымских музеях (первая половина 20-х гг. ХХ века)

В статье на основе совокупности архивных источников производится анализ деятельности руководящих органов Советской власти, занимавшихся охраной культурного наследия и развитием музейного дела. Рассматривается работа Музейного отдела Главнауки Наркомпроса РСФСР и КрымОХРИСа в период реорганизации сети музейных учреждений Крымской АССР (первая половина 20-х гг. ХХ в.). В научный оборот вводится новый корпус архивных документов, который освещает процесс реорганизации, реконструкции и воссоздания музейных экспозиций в музеях городов Крыма.

Ключевые слова: музейное дело, Крымская АССР, Музейный отдел Главнауки Наркомпроса РСФСР, КрымОХРИС, музейная экспозиция, анкеты.

Ulker Asanova

Creating a new Exposition in Crimea Museums (first floor 20-ies twentieth century)

On the basis of archival sources, an analysis of the governing bodies of Soviet power, engaged in cultural heritage protection and development of museums. Reviews the work of the Department of Museum Glavnauka Narcompros RSFSR, КрымОХРИС during the reorganization of the network of museum institutions of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (first half of the 20-ies. XX.). In the scientific revolution introduced a new case of archival documents, which illuminates the process of reorganization, reconstruction and restoration of museum exhibitions in museums in the cities of Crimea.

Key words: museums, Crimean Autonomous Republic, the Department of Museum Glavnauka Narcompros RSFSR КрымОХРИС, museum exhibition, questionnaire.

